

Két népdalunk szövegének forrása.

Néhány évtizede annak, hogy Imre Sándor a *Magyar népdal nemeiről*¹ értekezve a diákdalok tárgyalásáról sem feledkezett meg. Csakhogy ő e dalokat úgy tekintette, mint egy külön osztály, a diákság nótakincsét s nem a nép-, illetőleg paraszt-dalköltéssel való kölcsönhatásában. Seprődi János már sokkal helyesebben járt el a diákdalokból alakuló népdalok forrásainak megjelölésében s különösen a Kájoni-kódex ismeretése nyomán mutatta ki néhány diák-közvetítéssel népdallá fejlődő énekünk latin mintáját.²

Nemrégiben Csűry Bálint figyelmeztetett ismételten a diákéneklés tudományos vizsgálatának, illetőleg a diákénekek összegyűjtésének szükségességére.³ Valóban, a népdal-szövegek forráskutató munkájának kifogástalan elvégzése épenúgy elképzelhetetlen a régi diákéneklés beható ismerete nélkül, mint amennyire az a különböző nemzeti, különösen pedig a környező népek népdalkincsében való tájékozatlanság esetén. Ha ugyanis meggondoljuk, hogy a diák a szerzetes és később más felekezeti iskolák nagyrészt latin költészeti termékein felnöve ment vakációkra az otthonba s később, mint rektor vagy pap, állásba: kézenfekvő az a következtetés, hogy e különleges „népköltészet” s az igazinak találkozása nem ment végbe minden hatás nélkül. A hatásnak nem egy kézfogható esetét ismerjük. Az alábbiakban két ilyen esetre mutatok reá.

1.

A diák dicsérete.

Egy ilyenről már Seprődi⁴ is megemlékezett, kimutatva a Kájoni-kódex egy latin s egy magyar éneke között a tárgyi egyezést. Nemrégiben meg Csűry Bálint közölt néhány észrevételt két-három népdalunk forrására vonatkozólag.⁵ De míg egy néhány népdalunk forrását csak sej-

¹ ErdMúz. 1889. és Olcsó kv. 1148—1152 sz.

² A *Kájoni-kódex irodalom- és zenetörténeti adalékai*. I.K. 1909: 293 kk.

³ A *magyar népköltészet forrásaihoz*. Erd. Ir. Szemle I (1924): 90.

⁴ I. h. 292—3 és Nyr. IV, 89.

⁵ I. h. 90—2.

telemként jelöli diákeredetűnek, érdekes az a forrásközlése, melynek révén egyik, különböző gyűjteményeinkben gyakran előforduló népdalunk eredetére világít rá. Mivel az eredet kérdéséhez néhány újabb vonással járulhatok, az alábbiakban megteszem észrevételeimet.

Arról a népdalunkról van itt szó, melynek legrégebb változatát egy XVIII. sz.-i forrásból, a Solymosi daloskönyvből, Kanyaró Ferenc *A déák dicsérete*¹ címen közölte. Csűrű ez ének késői változatáról kimutatta azt, amit már az ének tárgya s formája maga amúgy is kétségtelenné tesz, hogy t. i. e népdalunk egy latin diákének² hatására keletkezhetett. Forrásának megfelelően a latin diákéneket ő a magyar diákéneklés termékének tartva kimutatja, hogy „itt nem fordításról van szó, csupán téma vándorlásról, mely a nép közé valamely deákos ember közvetítésével kerülhetett“.³

Pedig e népdalunk nemcsak hogy nem magyar népi, de még nem is magyar vagy mondjuk magyarországi eredetű. A diákdalok után való kutatás közben kezembe került egy német diákénekes könyv, ebben a következő latin énekre⁴ bukktam:

1. *Filia carissima,*

Vis habere rusticum?

Nolo, nolo, mater pia,

Scio causam talem,

Quia rustici, rustici

Semper sunt quadrati.

2. *Filla carissima,*

Vis habere medicum?

Nolo, nolo, mater pia,

Scio causam talem,

Quia medici, medici

Semper sunt porci.

3. *Filia carissima,*

Vis habere Studentes?

Volo, volo mater pia

Scio causam talem,

Quia Studentes, Studentes,

Semper sunt amabiles!

E dal s a Varga Melodiárium-beli között való, bizonyos részében

¹ *Virágénekek a XVII. és XVIII. századból.* ErdMúz. 1892: 546 48.; id-vonatkozó jegyzetek még uo. 1893: 69–72.

² Az 5 versszakos éneket egy pataki diák 1830-as évekből származó énekeskönyvéből jegyezte le. Az énekeskönyvre, melyet szíveségéből magam is használhattam, magam mint *Varga Melodiáriumra* hivatkozom (ism. IK. 1931: 491 kk.) A dal ott a 18b–19b lev.-en fordul elő (V. ö. Csűrű i. t. val).

³ i. k. 92.

⁴ *Kommers-Buch für den deutschen Studenten,* Leipzig, 1869. XV. Aufl. 274. Összehasonlítva e latin változatot a *Varga Melodiárium* változatával ezt egyszerűbbnek és rövidebbnek kell mondanunk. Amabban a *rusticus, docens, miles, monachus* szerepel mint a *studiosus* v. t. társasága.

szószerinti egyezés¹ kétségtelen s így kétségtelen az is, hogy ez az ének Németországban járó diákjaink révén kerülhetett előbb valamelyik (vagy egyszerre több) iskolánk diákságához s innen a diákok közvetítésével a nép közé. Megdől tehát Kanyarónak az a feltevése, hogy a Solymosy-féle diákdicséretet nem városon valamely nagyobb iskolában, hanem falun szerzték; talán egyik falusi rektor, ki Debrecenből került ki s aki hihetőleg ismerte a Szencsey-féle daloskönyvben² számunkra is fentartott XVII. századbeli éneket.³ Az ének keletkezésének ez az elmélete mai forrásismereteink mellett nem állhat meg. A Kanyarótól közölt Solymosi-féle változat esetében még lehet valami átdolgozásról, bővítésről szó, de a tárgy s kidolgozás, egyszóval: a tartalom és a forma lényegében idegenből, minden valószínűség szerint Németországból eredt; ez az idegen tárgy azonban, amennyire a feljegyzett változatok nagy számából következtethetjük,⁴ nagyon ismertté és kedvelté vált. Természetesen első sorban latin alakban a diákság közt s csak ennek magyarra való átültetése után csiszolódt — már annyira amennyire — népdallá.

Bővülésére vonatkozólag érdekes, de téves Kanyarónak az a megjegyzése,⁵ hogy a későbbi változatoknak a parasztra vonatkozó verszaka népi eredetű. Ha nem is ismernők az ének két latin változatának első versszakát, mely a rusticus-ról szól, akkor is lehetetlennek kellene tartanunk a változatokban szereplő parasztra vonatkozó részek népi ere-

¹ Közlöm itt a jelzett változat 5 vszkát; hogy e változat épenúgy egy törzsből hajlott ki a főlem közlöttel, mint az ismeretes magyar változatok, az minden bizonygatás nélkül is kétségtelen.

Filia

*Vis habere studiosum?
Volo pater, volo mater
Scio enim quare
Studiosi juvenes
Semper sunt amabiles
Et eorum tota vita
Vita, vita, tota vita
Semper est jucunda*

² Ezt a szintén diákdicséző éneket Thaly Kálmán (*Vit. én. 66-71*) közölte.

³ Kanyaró i. h. 71.

⁴ P. Horváth Adám gyűjt. (E. M. Kézirattár 1930. sz.) 59 b.— Erdélyi János: *Népd. és mond.* III, 2—3 és 157 (Szeged), Bartalus: *Magy. Dalok Egy. Gyűjt.* I, 20—21 (Erdélyi dallammal). *MagyNépkGyűjt.* II, 136-138 (Csongrád), Székely-Abafi: *Szerelmi népd.* 42—43 (Csákvár) Csűry (Erd. Ir. Szemle 1924: 92), magam diákkörből Sepsiszentgyörgyről és Udvarhelyről ismerem az ének változatait. Désen még trágár változatát is hallottam egy lakotosságdtól.

⁵ I. h. 72.

detét, hisz e versszak a parasztra nézve lebecsülést jelent; ezt a nép saját magával szemben aligha engedné meg. Az a parasztra vonatkozó versszak, melyet Csűry számosháti népköltési gyűjtésből közölt, már kétségtelen népi eredetű. De ott már a paraszt megbecsüléséről van szó. A katonára vonatkozó változatot¹ szintén népinek kell vennünk, mert abban a nép előtt becsült katona a kitüntetett személy; feltehetjük azonban azt, hogy az eszmét a közvetítő itt is a Varga Melodiárium latin változata 3. versszakának miles-motivumból vette² s csak később dolgozta ki azt a nép a maga hajlamának, katona-becsülésének megfelelően.³

Egyébként magam ezt az énekünket a nemzetközi nótakincshez tartozónak gondolom. Amint fennebb láttuk, a német- és magyarországi latinságból már sikerült egy-egy változatot kimutatnunk. Érdekes azonban tudni azt, hogy az erdélyi rumén népköltészet is ismer hasonló tárgyat. A Mezőségről jegyeztem le a következő rumén népének szövegét:⁴

1. „ <i>Fata mamei cea mai mică,</i>
<i>Cea mai mică</i>
<i>Te-te cere un soldat,</i>
<i>Un soldat, un soldat,</i>
<i>Cel mai mare blăstămat.“</i>	2. „ <i>Fata mamei cea mai mică,</i>
<i>Cea mai mică</i>
<i>Te-te cere un plugar,</i>
<i>Un plugar, un plugar.</i>
<i>El mână boii la jug,“</i>
„ <i>Nu mă duc, nu mă duc</i>
<i>Maica după el.“</i>	„ <i>Eu mă duc, eu mă duc</i>
<i>Maică după el.“</i>

Valószínűnek tartom, hogy e rumén változat magyar közvetítéssel jutott bele a rumén népköltészetbe. Természetesen itt is, mint a magyar változat esetében, csakis *tárgykölcsönzésről* és nem fordításról van szó. A hang s a beállítás a rumén változatban sokkal népiesebbnek tetszik,

¹ Erdélyi III, 157.

² Természetesen itt nem épen e latin változathoz való kölcsönvételtől van szó, hanem abból a latin énekváltozathoz valóról, melynek írott nyoma a *Varga Melodiárium*-ban, illetőleg a *Kommers Buch*-ban maradt fenn.

³ Érdekes megfigyelni, hogy a különböző változatokban legtöbb az iparosokra vonatkozó versszak; leginkább a kovács (5-ször), a szabó (4), a takács (2), bádogos (1), suszter (1), bognár (1) versenyez a diákkal, akít minden változat még a katona (1), boltos (1), molnár (2), béres (2), kanász (1), juhász (1), bíró (1), paraszt (1) és a János-sal (1) szemben is *gyöngyvírágnak* nevez.

⁴ Szórol-szóra való fordítása: 1. Legkisebb, legkisebb leánya anyának, kér téged egy katona, egy katona, egy legátkozottabb katona. Nem megyek, nem megyek anyácskám utána. 2. Legkisebb, legkisebb leánya anyának, kér téged egy földműves, egy földműves, egy földműves. Ó a járomba hajtja az ökröket, elmegyek, elmegyek anyácskám utána. Az éneket az akkor Ördöngösfüzesen (Szolnok-Doboka m.) lakó dr. Sallak György orvos 1931 táján orvostanhallgató korában közölte velem. A szöveget — sajnos — csak irodalmi átírásban tudom közölni.

mint a magyar változatok esetében s így feltehető, hogy a rumén nép körébe e dal tudákos közvetítés nélkül jutott.

Hogy a magyar ének ma is többfelé él-e a nép ajkán, nem tudom. Mai életére nézve egyetlen biztos adatunk a Csűrýtől a Szamosháton feljegyzett változat. Régebbi népi életére nézve, Erdélyi, Bartalus stb. közlése elég bizonyíték, habár e gyűjtők gyűjtési alapelve elég bizonytalan is. Magam csak diákok és iparosok között hallottam, amennyire emlékszem, 3 versszakos — a kovács, szabó és diákra vonatkozó — változatban. Úgy vélem, hogy bár valaha eléggé ismert népdal is volt, ma már a nép kevésbé ismerheti. Lassan mint diáknóta is csak mesterséges élesztgetéssel tengődik tovább a diák-öndicsérgetésnek egyik évszázados emlékeként.

2.

A vén leány panasza.

Mint ahogy az előbb tárgyalt népdalunk forrása egészen pontosan meghatározható, éppen úgy ismerjük az alábbi, legutóbb Bartók Béla közölte népdalunk forrását is:

*Párta, pártá, fene-ette pártá,
Hogy a menkő régen meg nem vágta.
Elszagattam tizenhárom pártát,
Fene látta a gatyának szárát.¹*

E dal megett Bartók műdalt sejtett, „amelyből . . . parasztibb variáns fejlődött ki”.² Sejtelve, melyet bizonyára a dallam nem népi jellemére alapított, teljesen jogos, mert szövegtörténeti szempontból is csak azt lehet mondani, hogy az ének nem népi eredetű.

Egyébként a *Vén leány panasza* nagyon régi és nagyon sok különböző korból egészen a XX. század elejéig ismert változatban kerengett. Legelső nyoma a Thorockai daloskönyvben (1695) fedezhető fel 1643-ból,³ ha ugyan Thalynak a Szencsey-daloskönyvből közölt XVII. századi változata,⁴

¹ *A magyar népdal* Bpest, 1924. 55. l.; a dalt maga Bartók jegyezte le Nagymenyeren (Komárom vm.), de legtöbb változata erdélyi daloskönyvekben s népköltési gyűjteményekben van.

² Uo. 97. l. 207. jegyz.

³ Az E. M. kéziratlár 2682. sz. 16-r pergamentkötésű kézírata; ismerttem az Erd. Ir. Szemlében (1929: 3–4. sz.), ill. az ErdTudFüz. (20: 6–7); maga az ének dalunkkal egyező versszakot nem tartalmaz, de kétségtelenül a Vén leány panasza-családjából való.

⁴ Thaly: *Vit. én.* II: 173–77; 19 vszkból áll; a 17. vszka kifejezéseiben is egyezik a Bartók-féle változattal:

*Előseltem nyolcvanhárom pártát:
De nem vettem soha bizony hasznát,
Az g nak csömögős falatját
Nem érzettem soha használatját.*

vagy a Vásárhelyi daloskönyvben levő,¹ ugyancsak XVII. századi, nem előbbi. Az ének XVIII. és XIX. századi változatai² is több-kevesebb tárgyi vagy szószerinti, illetőleg kifejezésbeli egyezést mutatnak Bartók változatával.³

A magam részéről ebben az esetben is diákeredetet sejték nemcsak azért, mivel a változatoknak csaknem mindenikében a diák a kilüktetett személy, akit a vén leány „megkéretne”, hanem azért is, mert e dal — Kanyaró szerint — még a múlt század elején is énekelték „pajkosabb diákjaink” Kolozsvárt és Tordán.⁴ Magának a dalnak egész szelleme, sokszor trágár gunyolódása, az iparosok lebecsülése, mely különlegesen diákszokás, egyaránt diákszerzőt sejtetnek velem.

Szabó T. Attila.

¹ RMKvtár 15: 74–76.; 19 vszkból áll; 12. versszaka így szól:

*Elviseltem harminchárom pártát,
De még én soha nem láttam gatyát,
És g k ő édes falatját,
Soha nem kostoltam ő mivoltát.*

² Változatait közli Ferenczi (Bocskor daloskönyv. ErdVúz. 1898: 382; két töredék), Kanyaró (ErdMúz. 1892: 556, 1893: 91–92, 1903: 500–50.) Thury (IK. 1901: 76–77), Erdélyi (I, 250–52, II, 88, 241–44, 254), Kriza (*Vadrózsák* 108–109, 159–160 és 178–179); egy töredékes változata megvan a Várfalvi Fodor énekeskönyvben (IK. 1931: 210). Megvan a kolozsvári ref. koll. egyik XVIII. sz. végi ponyva nyomtatványköt.-ben is (LVII: 475. r.). A P. Horváth Ádám másolt énekes könyve a 33-an egy „*Megunt pártá*” c. ének egy versszakát közli; ez is ebből a családból származhatik.

³ A Thury változata (i. h.) 4. versszakának kezdete teljesen egyezik a Bartók-éle változat 3. sorával

*Elszaggattam harminchárom pártát,
Még sem vettem az gatyának egy pénz árá hasznát stb.*

⁴ *Tréfás versek* stb. ErdMúz. 1903: 494.